

*Alpaslan Ertünger***ELSŐ LÉPÉSEK EGY ALTERNATÍV TUDATFELFOGÁS FELÉ****Bevezetés**

Ennek a dolgozatnak nagyobb hányada „A zene metafizikája” című disszertációm egyik fejezetéből származik, amelyben (analitikus módszerekkel együtt) metafizikai megközelítéseket mutatok be a zene ontológiájához és természetéhez, valamint a zeneműhöz. A szöveget részben átírtam, hogy megfeleljen az elme, a tudat¹ és a tudatosság² szavak használatában az angol szókészletnek és a kortárs konvencióknak, amelyeknek megfelelő magyar szavak az angol megfelelőikhez képest némileg eltérő konnotációval bírnak. Az elme és a tudat közötti különbségtétel azért fontos, mert a köznyelvben és egyes élő nyelvekben (mint például a magyarban) a kettőt gyakran felcserélve, szinonimaként használják.³ Az alábbiakban az elmével és a tudattal kapcsolatos gondolataimat vizsgálom, és bemutatom a tudat és az öntudat új felfogását. Az eredmény egy metafizikai modell lesz, amelynek az idegtudományokban lehetnek gyökerei.

1.

Megállapíthatjuk, hogy az ember gondolkodik, mert aki gondolkodik, magáról állíthatja, hogy gondolkodik? Elfogadható-e a beszámolhatóság az intencionális elmeállapotok vagy -cselekvések valóságának és létezésének egyetlen bizonyítékaként? Nem szándékozom megvitatni a gondolkodás létezését, sem annak a valóságát, bár lehet, hogy ez csupán az emberi agy egy meghatározott működési típusához társított fogalom. Nem leíró, sem magyarázó. A tudat illúziójáról szóló érvekhez hasonlóan (lásd Dennett 1991) a gondolkodást is illúzióknak lehet nevezni. Az elme és a tudat fogalmainak nem szinonimákként használatáról való érveléseinkhez elegendő elfogadni a gondolkodás nem illuzórikus létezését. Ebben a tanulmányban

¹ A tudatot „fenomenális tudatként” kell értsük, ahogyan azt David Chalmers kifejti (Chalmers, 1996. 31). Magyarul tudat és tudatosság között különbséget tenni nem nehéz, mert a *tudat* kifejezést nem keverjük a *tudatosság* kifejezéssel, míg angolul *consciousness* szó kétértelmű; tudatot is, tudatosságot is jelenthet. Ezen felül gyakran *awareness* (tudatosság) szóval szinonimaként használják. “In everyday language, the term *awareness* is often used synonymously with *consciousness*” (Chalmers, 1996. 28).

² A tudat és a tudatosság fogalmi ebben a szakaszban az angol *consciousness* vagy a német *Bewusstsein* fogalmaknak felelnek meg. A magyar nyelv különbséget tesz a tudat és a tudatosság között, míg a német és az angol nem. Vannak esetek, amikor tudatosság használata helyesebb lenne mint a tudat fogalma, de ez egyes mondatokban furcsának, szokatlannak vagy nem magyarosnak tűnhet. Ezekben a helyeken a tudat(osság) mű-fogalmát lehet használni, amely mindkét szó jelentését összefoglaló és összekapcsoló jellegű.

³ Az angol és a német nyelvben mindkettőnek egy megfelelője van: *consciousness*, illetve *Bewusstsein*. A német szót először 1750-ben Christian Wolff használja a *conscientia* latin szóról lefordítva. Az angol szó használata annál korábbi; a mai filozófiában használt értelmével John Locke 1690-es tanulmánya *Essay Concerning Human Understanding*-ben szerepel. Első ismert angol nyelvű használata 1605. A magyar *tudat* szó használatával először 1775-ben találkozunk. A *tudatosság* szó későbbi keletkezésű. Ennek a figyelembevételével a tézisemben először a tudat és a tudatosság fogalmait szinonimákként használtam. Ennek kis hátulütője az volt, hogy a tudatosságot az angol *consciousness*-nak megfelelő értelme helyett az angol *awareness*-nek megfelelően is lehetett érteni. Ezért a kettő nem lehet szinonima.

elfogadjuk, hogy gondolkodás, elmeállapotok és -események léteznek, valóságosak, legalábbis a gondolkodó és tapasztaló szubjektum számára.

A fenti illúzió jelentéséhez magyarázatként felhozható Kant egyik megjegyzése. A Tiszta ész kritikájában, a transzcendentális dialektikához írt bevezetőjében Kant azt mondja, hogy

[i]tt nem az a feladatunk, hogy az empirikus látszattal (például az optikai illúzióval) foglalkozzunk, amely olyankor keletkezik, midőn egyébiránt helyes értelmi szabályokat empirikus összefüggésben alkalmazunk, s a képzelet hatása megtéveszti az ítélőerőt, hanem most kizárólag a *transzcendentális látszattal* van dolgunk, amely olyan alaptételekre hat, melyek soha nem alkalmaztatnak a tapasztalatra, pedig így legalább próbakövünk lenne az igazságukról, hanem, a kritika minden intelme ellenére, teljesen eltérít bennünket a kategóriák empirikus használatától, és a *tiszta értelem* kiterjesztésének látszatával áztat minket (Kant, 2019, B351-352).

Így az illúzió lehet empirikus jelenség, amely az ész és a képzelőerő kölcsönhatásában hibás ítéletekhez vezet. Transzcendentálisan viszont az ítélőerőnek a tiszta ész határait figyelmen kívül hagyó cselekvésére utal; vagyis túllép a tapasztalat határain. Ez lenne a transzcendens elv: „[...]” (szubjektív vonatkozásban, emberi megismerőképességként tekintett) eszünk használatának alapszabályai és maximái teljességgel objektív elveknek vannak felértékelve, és így a fogalmaink [...] összekapcsolásának szubjektív szükségszerűségét a magunkban való dolgok meghatározásához tartozó, objektív szükségszerűségnek véljük. Egy *illúzió*, amitől semmi módon nem szabadulhatunk [...]” (Kant, 2018, B353).

Metaforikus megközelítéssel azt mondhatjuk, hogy az elme olyan, mint a (csillagászati) fekete lyuk. Vonzza és magába szívja mindazt, amivel „találkozik,” amivel „érintkezik,” de semmi sem menekülhet és kerülhet ki belőle. Nem nézhetünk bele. Csak az eseményhorizontja látható, érzékelhető, megfigyelhető; a „tér,” ahol a fekete lyuk „érintkezik” a külvilágával, a környezetével. Ezen a horizonton belül találunk véletlenszerűséget, olyan attribútumokkal, ahol a fizika törvényei – amilyenek tudjuk őket – egy homályos elhatárolást osztanak meg a jelenségeken belül (aminek van egy nem látható, nem megfigyelhető oldala), ahol a fizika törvényei – amilyenek ismerjük őket – elvesztik érvényüket. Ez a meglátás közvetlenül az elmére is alkalmazható. Amíg a fekete lyukak (és más űrbeli objektumok) léteznek, a véletlenszerűség a fizika törvényeinek „helyhez” kötött érvénytelenítésével elkerülhetetlen (kiküszöbölhetetlen) fog marad az univerzum törvényei között, amelyeket intelligibilis módon megpróbálunk megérteni és megkonstruálni. Ugyanez igaz az elmére, hogy amíg létezik, amíg elfogadjuk a létezését, a működésében a spontaneitás elkerülhetetlen marad. Ennek a hipotézisnek az érvényessége addig tart, amíg a tudomány és a fizika be nem bizonyítja annak érvénytelenségét.

Más elmékben nem tapasztalhatunk gondolkodást, csak saját elménkben. Más elmék létezése posztulátum. Freud kijelenti a tudatról, hogy

[a] tudattalan feltételezése ráadásul egy további vonatkozásban teljesen jogos; amennyiben posztulálásával egyetlen lépéssel sem térünk el megszokott és elfogadott gondolkodásmódunktól. A tudat közvetítésével mindegyikünk csak a saját lelkiállapotát ismeri meg; az, hogy egy másik embernek van tudata, analógia útján levonható következtetés azokból a kijelentésekből és cselekedetekből, amelyeket észlelünk tőle, és ez azért van levonva, hogy ez a

viselkedése érthetővé váljon számunkra [...]. A benne lévő tudat feltételezése (azaz embertársunkban) egy következtetésen nyugszik, és nem oszthatja meg azt a közvetlen bizonyosságot, amellyel saját tudatunkkal kapcsolatban rendelkezünk (Dilman, 1959, 457).

Ha a gondolkodást tapasztaló nyilatkozata, hogy „gondolkodom,” önmaga számára érvényes és igaz, akkor minden elme tehet ilyen jellegű állítást a többi elmétől függetlenül. Egy gondolkodó önmagának nem tagadhatja le a gondolkodását. Tehát, az elme számára a gondolkodás nem léte, nem tudatos elmeállapotok (és cselekvések) kivételével, lehetetlen. Mondhatjuk, hogy a gondolkodás tudatos elme-cselekvés, egy tudatos tapasztalás. Ha a gondolkodás tudatos elme-cselekvés, az ennek megfelelő tapasztalat is tudatos. Itt ketté válik a gondolkodás tudatos tapasztalata. Az első (1) annak a tudatára vonatkozik, amiről gondolkodunk, (tehát a gondolkodás „tárgyára”), aminek ismét két alformája lehet: (1a) a gondolat alanyának a tudata és (1b) az alanyról való gondolkodás tudata. A második (2) magára a gondolkodás aktusára, a gondolkodás, mint elme-cselekvés éppeni tudatára vonatkozik (nem pedig a gondolkodás általános cselekvésének a tudatára, mint egy elme cselekvés besorolására). Ha magamról mondhatom, hogy a „gondolkodásomról gondolkodom,” akkor a gondolkodás megtapasztalását igazolom. Ezen a ponton problémába ütközünk. Ha minden gondolkodást megelőzne egy előkészítő szakasz, amely arról szól, hogy mi teszi a gondolkodást tudatos cselekvéssé, akkor ez – ahogyan Ryle 1949-ben olvashatunk – egy végtelen, recesszív kört hozna létre, amelybe nem tudunk betörni. Ezért fontos megmutatni, hogy a folyamat nem két fázisból áll. A gondolkodás a „tudatban” zajlik, és nem képezi annak (mereológiai) részét. A tudatnak, mint egy statikus elme-struktúrának része, és a gondolkodásnak nem tulajdonsága az, hogy „tudatos.” A gondolkodás (mint elme-cselekvés) tudata a gondolt (nem észlelet) téma, tárgy vagy jelenség létezésével együtt tartozik a tudathoz. Tudathoz, abban az értelemben, hogy a tapasztalás maga tudatos; a gondolkodó szubjektum valóságához tartozik; ezért létezik.

Lehet úgy érvelni, hogy az emberek nem gondolkodnak kizárólag lineárisan. Ha egy gondolatmenet vagy gondolat füzér lineárisnak tűnik, mindig hozzá társulnak párhuzamos gondolatok egy információs (nem fizikai) térben (amit észnek nevezhetünk), amely lehetővé teszi a gondolkodást. Talán az ész információs teréhez legközelebb álló és leíró kifejezés az *ész logikai tere*, amelyet Wilfrid Sellars az *Empirizmus és az elme filozófiája* című művében tárgyal (Sellars, 1956, 253–329). A különbség az, hogy míg az általa használt kifejezés episztemikusan alkalmazható, fenomenálisan nem. Ezért a kifejezést az *ész (in)formációs tereként* írhatjuk át. Ennek a térnek két tulajdonsággal kell rendelkeznie, az egyik fenomenális, a másik pszichológiai/logikai; az intencionális jellege mellett szerkezeti (formációs) tulajdonságot is tükröz.

Azokban a pillanatokban, amikor nem tudatosan gondolkodunk, azaz a tudattalan gondolkodás alatt, vagyis az elme háttér működése alatt (hasonlóan a számítógépeknél háttérben futó programokra, amelyek nem jelennek meg az interfészen és nem lehet tudomásunk róluk, hacsak nem alkalmazunk olyan köztes programokat, köztes software-eket, amelyek (amikor futnak) követhetővé teszik a háttérben futó programokat, de ezek akkor sem kerülnek elő, nem kerülnek fel az interfész színére) több ilyen jellegű elme-cselekvés párhuzamosan (és szükség szerint összekapcsolódva, néha összefonódva) jelen van. Bár ez csak egy analógia, ez a fajta működés, ha elfogadható, utalhat a gondolkodás többrétű természetére. Ennek a

működésnek a kerete a tudat, egy szerkezet; a működésének természete vagy attribútuma bizonyos esetekben „tudatos”, máshol „öntudatos” lehet. (A tudatról már most állítható, hogy statikus jelleggel lehetővé tesz bizonyos elmecelekvéseket, azaz egy elmestruktúra, amiben elmeállapotok, illetve elmecelekvések lehetségesek, és egyben lehet egy aktív, cselekvő elmetulajdonságnak a metaforikus tere, így attributív lehet, amikor beszámolunk ezekről a cselekvésekről). Ezek a beszámolók vezethetnek az öntudathoz: a tudatosság tudatosságának keletkezéséhez.

A nem tudatos mozgások, motor reflexek, ösztönös vagy ösztönalapú cselekvések és reakciók az elme nem-öntudatos működését igazolják, amihez társulhatnak tudatos szenzomotoros cselekvések, így ezek öntudatos jellegűvé válhatnak, amikor ezeknek tudatosságáról számolunk be. Ennek megfelelően kétféle tudatos elmeműködésről beszélhetünk. Az egyik az, aminek megvan az öntudat-jellege (öntudatossága mint attribútuma), a másik az, aminek nincs az öntudat mint attribútuma, de mégis a tudat keretein belül lehetséges. Az elmecelekvések egyik szintjét nevezhetünk tudatosnak – vagy az elmecelekvések egy típusának, ha nem akarunk elme hierarchiát sugallani –, ezért a tudatot elmestruktúrának, egy keretnek nevezünk. Ha ezt a javaslatot fentebb az öntudatról elmondottakkal kombináljuk, akkor „öntudatos”-t bizonyos mentális cselekvések attribútumának nevezhetjük (hasonlóan a „tudatoshoz”), és ahhoz, hogy ezek értelmezhetőek legyenek a tudat ezeknek az elmecelekvések típusainak szükséges feltétele és kerete kell legyen. Gondolataimat a moduláris elmeelmélet segítségével próbálom megvilágítani:

Az eddigi kutatások az elme többrétegű hierarchiáját sugallják. Azt javaslom, hogy hierarchia helyett olyan szimbiotikus műveletsorról (cselekvés összetételről) beszéljünk, amelyben több cselekvő elmemodul (továbbiakban elmealegység) utal egymásra, stimulálja egymást vagy egymásra támaszkodik. Ezt úgy képzelhetjük el, hogy az egyik alegység függ a másiktól, vagy egyik másik támogatja az előbbit. Ha elfogadnánk az ilyen típusú működési modellt, akkor az lenne a kérdés, hogy ezek az alegységek hogyan határozzák meg, hogy mit, mikor kell csinálni; hogy melyik mikor hogyan cselekedjen (működésbe lépjen)? Szükség lehet valamilyen központi irányításra (vagy koordinációra), de ez nem feltétlenül teszi szükségessé a hierarchiát; ezeknek az alegységeknek a koordináló egységhez képest nem kell hierarchikusan elhelyezkedniük az elmében. Az alegységek működésükben különböznek egymástól, cselekvéseik természetük szerint lehetnek azonosak, hasonlóak vagy helyettesítőek. Sőt, egyik vagy másik alegység meghibásodása esetén egyes funkciókat más alegységek vehetnek át, vagy a legyengült vagy cselekvőképtelen alegységek kapacitása a hiányzó vagy sérült működés pótlására megerősödhet más alegységek segítségével (kibővíülhet a cselekvési körük vagy nő a cselekvőképességük).

A feltételezett központi koordinációs egység nem diktáló, hanem meghatározó. Meghatározhatja, hogy ezek a független, de egymás nélkül működésképtelen egységeknek mikor mi a teendője, és mikor térhetnek vissza passzív (készenléti) helyzetükbe, pl. amikor nincs rájuk szükség (alvás, pihenés közben vagy hasonló esetekben), és mikor tudnak váltani működési (funkcionális) területet (pl. a hallás funkcionális különbsége a beszédben vagy a zenélésben). A központi koordinációs egység lehet az, amely létrehozza a tudatot. Más szóval, ez a koordinációs egység lehet a neuronális struktúra, a mentális keret, amit tudatnak nevezünk. Daniel Dennett a *Consciousness Explained* című könyvében egy hasonló elméletet mutat be, amelyben nem közvetlenül a tudatról, hanem az „én”-ről érvel. A „magam” tudategységével és annak szerkezetével kapcsolatban azt mondja, hogy ez egy rövid távú „virtuális

kapitány,” ami egy kis információ csomag csoportjának átmeneti dominanciája a hasonló csoportokkal szemben, ami önellenőrzést, ön-bejelentést eredményez és ezekhez hasonló kognitív tevékenységek révén válik lehetővé. Ennek megfelelően „ezeket az átmeneti jelenségeket többnek tekintjük, mint amilyenek, (nagyobb jelentőséget tulajdonítunk nekik), mert mindegyik egy adott pillanat „én”-jéhez kapcsolódik, és mindegyik egy korábbi átmeneti magamhoz kapcsolódik az önéletrajzi emlékezet egy speciális típusán keresztül. Ha a győztes tudatos állapotok csoportosítása mindig az „én”-t, azaz „önmagam”-ot alkotja, akkor az „én” összes átmeneti darabja az agy különböző helyein fog elhelyezkedni; így a tudategység több NCC-je⁴ különböző helyeken lesz” (Dennett, 1991, 228). Ez az érvelés részben összhangban van a fenti érveléssel. Közös bennük, hogy a tudatot létrehozó részek az agy különböző területeiről származhatnak. A két érv közötti különbség azonban nagy. A tudat megteremtését nem korlátozom a kognitív cselekvésekre, és nem kötöm a tudat lehetőségét az „én”-hez. Talán jobb azt mondani, hogy ha Dennett érvelése érvényes és igaz, akkor az inkább az öntudat létrejöttét magyarázná – és azt bizonyos típusú elme-cselekvéseken keresztül –, amelyekről azt állítom, hogy az öntudat nem elmeállapot, hanem elme-cselekvések egyik fajtája, tehát attributív.

2.

A jelenlegi elmekutatás egyik legforróbb kérdése az, hogy az agy hogyan éri el a tudatot, és hogy az agy mely részei vesznek részt leginkább ebben, mik a „tudat neuronális korrelátumai (NCC)” (Brook & Raymont, 2021). A tudat neuronális korrelátumaiba való minden valós betekintés általánosan az egyesített tudat neuronális korrelátumaiba való betekintést is tartalmazhat.⁵

Az egységek nem egymástól elkülönült térbeli részekként gondolandók. Az is lehet, hogy a *koordinációs központ* nem egy önálló egységként szerepel, hanem valamennyi alegység részben hozzájárul ennek a „tudatot idéző” (al)egységnek vagy általunk tudatnak nevezett egységnek a létrehozatalához. Másképp mondva, tekintettel arra, hogy sok agymodulunk van, amelyek mindegyike önállóan, de egymástól függő módon képes működni és cselekedni, és mindegyik egy neuronális hálózat – bár együttműködés nélkül, úgymond szimbiotikus működés nélkül nem képesek életképessé tenni az embert – ezek a hálózatok önmaguk egy részét egy közös működés (együttműködés) céljára kölcsönözhetik, és ezek a részhálózatok egy hiperhálózatot alkothatnak, amely a tudatot mint elmestruktúrát eredményezheti. Ezt a struktúrát eddig a hálózatok csoportosulásaként és ezek együtteseként kezeltük. A következő lépésben nem az idegpályákra, hanem azok kapcsolódási pontjaira és ezeknek a kapcsolatoknak a típusaira koncentrálnunk.

Ennek szemléltetésére képzeljünk el drótok sokaságát, amelyek szorosan egy háromdimenziós golyóba vannak feltekerve, ahol szinte minden kábel és az összes kábel hosszában szinte minden része érintkezik más kábelek hosszában a részeikkel. A kábelek így több helyen, több ponton, különböző formákban kapcsolódnak egymáshoz. Így a kötegen áthaladó impulzus szinte végtelen számú terjedési

⁴ A *neuronal correlates of consciousness* (NCC), a tudat neuronális korrelátumai, amelyeket úgy határozzuk meg, mint a minimális neuronális mechanizmusok, amelyek együttesen elegendőek bármely konkrét tudatos tapasztaláshoz.

⁵ A Chalmers (2000) tartalmazza az eddigi legszélesebb körben feltárt fogalmi kérdéseket ebben a témában. Vö. Chalmers (2000. 17-39).

lehetőséget kap. Az az elképzelésem, hogy nem csak a kábelek és a nyomvonalaik alkotják a neuronális hálózatokat, hanem a csatlakozásaik egy másik hálózatot hoz létre; a csatlakozási pontok hálózatát. Képzeljünk el egy háromdimenziós agytérképet, amely ezekből a kapcsolódási **pontokból** áll, mint egy háromdimenziós csillagtérkép. A kapcsolódási pontok típusaitól függően lehetségessé válhat az agy újabb feltérképezése, és ezeknek a kapcsolatoknak a háromdimenziós képének rekonstrukciója a különbségek vizsgálatával.

Az alegységek nem független entitások (sem fizikailag, sem elméletileg), hanem több esetben közös pályákat, nyomvonalakat, kapcsolódási pontokat igénybevevő összetett hálózatok. (Az összetett szó alatt azt értem, hogy az egység több, egymástól kategorikusan eltérő ontológiai tulajdonságról tanúskodik.) Ezeken az egységeken nem az öt érzékszervvel korreláló speciális területeket kell érteni, hanem magasabb szintű hálózatokat, amelyek működése és kölcsönhatása összefügg képességeinkkel, tehetségeinkkel és mentális/személyes jellemzőinkkel, amelyek mindegyike egy bizonyos típusú kapcsolatot vagy alrendszert biztosít a tudathálózatnak. Ezért elmondhatjuk, hogy az öt érzékszervhez kapcsolódó agyi régiók nem teljesen függetlenek és nem működnek teljesen függetlenül; a napjainkban az agy kutatásban elért eredmények alapján az egészséges agy működésében nem beszélhetünk önállóan és kizárólagosan működő, egy adott funkcióra specializálódott önállóan más területektől függetlenül működő agyterületekről; csak szükségszerűen együttműködő régiókról beszélhetünk. Továbbá beszélhetünk további „érzékekről”, amelyekhez nem társíthatók azoknak megfelelő érzékszerveket, pl. fejrány, hőmérséklet, egyensúly, fájdalom, mozgás érzéke és hasonlóak (Buzsáki, 2019, 106).

Ha nem az érzetek feldolgozásával kapcsolatos agyi régiókról beszélünk, hanem azokról a régiókról, amelyek összetettebb, magasabb szintű elmeállapotokért és -cselekvésekért felelősek, mint például érzelmek, emlékek, gondolkodás stb., akkor beszélnünk kell a nem szigorúan alegységekre bontott kooperatív akciók halmazának forrásáról, amelyek egymástól erőforrást kapnak (pl. emlékek, és emlékezés), erőforrásokat kölcsönöznek egymásnak (pl. szaglószerwi: szaglás és ízlelés összefonódása), szükség esetén további tartalékokat igényelnek (pl. az absztrakt gondolkodáshoz és érveléshez tartalékokat igénylő matematika és logika), vagy amelyek érzelmeket keltenek, váltanak ki és azokat más cselekvésekkel kombinálják (kreatív cselekvések, re-kreatív cselekvések). Ennek a halmaznak (mivel funkcionális halmaz, ezért (matematikailag) inkább *csoport*nak kell neveznünk) tartalmaznia kell az összetettebb elme-cselekvéseket is, mint az együttérzés, a kételkedés és hasonlóak, nem kihagyva a művészetek létrejöttének lehetőségét.

Ha sikerült közelebb kerülnünk az általam javasolt tudatfelfogáshoz, érdemes kérdéseket feltenni az öntudatról. Mikor és hogyan keletkezik az öntudat? A gondolkodás több esetben a tudathálózat belüli cselekvésként fogható fel. Amikor a tudathálózat belüli cselekvések magára a tudathálózatra hatnak –tehát visszaható jellegűek, mert a tudathálózat különböző hálózatokból kölcsönzött részekből áll –, a cselekvés típusát öntudatosnak nevezhetjük, ami nem egy elmeállapot, hanem a cselekvés jellegére vonatkozik. Tudatosan cselekszünk, nem öntudatosan; tudatosan gondolkodunk, nem öntudatosan. Az öntudat nem ismerheti önmagát, mert az öntudat cselekvések egyik *típusa*; egy cselekvés nem lehet önmegismerő, de egy elme-cselekvés eredménye vezethet önismerethez, vagyis a cselekvések mellékterméke lehet az önismeret; így a tudat az elme egyik keretének (szerkezetének) mondható, míg

az öntudat csupán az elme cselekvések egy típusának. Talán a tranzitív tudat⁶ az öntudat.

Egyes elméletek szerint az öntudatot az elme egységének, mint a megismerés egységének nevezhetjük, amelynek szükségszerűen kísérnie kell az elme minden kognitív tevékenységét. Azonban vitatható, hogy a megismerés egységének nem kell mindig tudatosnak lennie vagy öntudattal együtt megjelennie. Előfordulhatnak olyan esetek, amikor nem vagyunk tudatában ennek az egységnek, például amikor egyensúlyt tartunk vagy manőverezünk a térben lévő tárgyak között. Így az öntudat elmeegységként való megnevezése nem biztos, hogy minden kognitív cselekvésre, vagy a megismerés szempontjából releváns minden esetre (környezetre) érvényes. A fenti felvetés ellen (az ellen, hogy az öntudat az elme egysége, mint a megismerés egysége) az az érvm, hogy az öntudat nem közvetlenül az elmével, hanem a tudattal van összefüggésben, vagyis nem az elme egységének, hanem a tudaton *belüli* cselekvések egyik típusának nevezhető. A kognitív elme cselekvések tudat nélkül lehetetlenek. Az említett egység minden példában a tudatra, nem pedig az öntudatra kell hogy vonatkozzék. Azt mondtuk, hogy a tudat egy elmestruktúra; egyes elme cselekvések potenciális helyszíne. Ezenkívül, az elmeállapotokra vonatkozóan ezek a cselekvések csak a tudat egységében lehetségesek. Ez az érvelés ellentétben áll Rosenthal azon érvelésével, miszerint „egy [mentális] állapot tudatos jellege abban áll, hogy kíséri az általam magasabb rendű gondolatnak (HOT) nevezett gondolat; egy olyan gondolat, amely szerint az ember a kérdéses állapotban van” (Rosenthal 2003. 347). Az érvelésem ellentétes Freud állításával is, hogy „[...] a tudatos lét [...] csupán egy tulajdonsága annak, ami pszichikai, és annak egy inkonzisztens tulajdonsága, amely sokkal gyakrabban hiányzó, mint jelen van” (epub: Freud, 2011, 5068).

Kant az elmét több szinten és hierarchiában elemzi. Jerry Fodorral kezdődő kortárs moduláris elme-agy elmélet meg tudja magyarázni azokat a képességeket, amelyeket Kant a priorinak (modern kifejezéssel, veleszületettnek) nevez; azokat a képességeket, amelyek minden megismerést és azokhoz kapcsolódó mentális cselekvéseket megelőznek, és ezeket Kant szintetikusnak, szintetizálónak gondolja és minősíti. Az agyhálózati egységek lehetnek bizonyos funkcióhalmazok (képességek) forrásai és helyei, vagy ezek a képességek ilyen hálózatokban rögzítettnek tekinthetők, mint egy élő szervezet szerveihez hasonló lehetőségek, amelyek a végső biológiai szerkezetüket fejlődéssel kapják, de a működési szabályaikat a genetikai kód alapján. A genetika és társtudományai szerint tudjuk, hogy a genetikai kódolásunk magában foglalja képességeink, tulajdonságaink, hiányosságaink, szerkezeti rendellenességeink stb. kódjait. Az is lehetséges, hogy agyi neuronális kapcsolódási pontok térképe genetikailag adott, amely lehetőséget ad az agyi hálózatok kialakulására, amely magában foglalja azok együttműködésének és a „kommunikációjának” szabályait. Egyszerűen fogalmazva, az egyes neuronális hálózatok kapcsolódási pontjainak a „térképe” a genetikai kódolás alapján adatik meg. A „térkép” finom kidolgozása az egyén biológiai fejlődése során (kauzálisan) külső és belső hatásoktól függ. A hálózatok csak a „kapcsolati térkép” alapján tudnak kapcsolódni egymáshoz. Feltehető a kérdés, hogy ha csak a kapcsolódási pontok „számítanának” a működésben, és a nyomvonalak csak összekötik őket, mi történik ezeken a pontokon?

⁶ Tranzitív tudat: az egyén tranzitívan tudatos (vagy, ahogy egyesek egyszerűen fogalmazzák, tudatában van valaminek), amikor mentálisan reagál az adott dologra, jellemzően vagy úgy, hogy érzékeli, vagy úgy, hogy gondolata van róla.

Ezek a pontok (neuronális szinapszisok) nem fizikai kapcsolatok (a szinapszis két oldala fizikailag nem érintkezik). A szinapszisokban a kapcsolat nem fizikai érintkezés alapján jön létre, hanem éppen ellenkezőleg, nincs kontaktus. A csatlakozási terek üregek, amin keresztül neurotranszmitterek (ingerületátvivő anyagok) oda-vissza haladnak.⁷ Itt egy lehetetlen gondolatba ütközünk: Hogyan lehetséges egy olyan „fizikai kapcsolat,” ahol nincs fizikai érintkezés, csak egy üreg, és a kapcsolatot molekuláris szinten az üregben lévő bizonyos molekulák/atomok oda-vissza mozgása biztosítja? Hogyan beszélhetünk agyi hálózatokról, amikor „fizikailag” semmi sem érintkezik egymással? Válaszul elmondhatjuk, hogy mikroszerkezeti szinten az atomok sem érintkeznek egymással, hanem többnyire üregekből állnak, és egymás között is üregek vannak. Planck távolságokig mehetünk vissza, de azon túl, annál kisebbek felé már nem. Ennek ellenére az atomok „szilárd” anyagokat képezhetnek. Szilárdság egy általunk, emberek által létrehozott magyarázat, amely egyik érzékszervi tapasztalásunkban bizonyos típusú érzetek magyarázatára szolgál. Ezért a kérdést el lehet vetni, és a makróstruktúrákat elfogadni. Továbbá nem világos, hogy mit kell érteni a kérdésben szereplő „fizikai kapcsolat” kifejezés alatt. Mellékgondolatként érdemes megemlíteni, hogy az oksági összefüggés elemzésénél a makró- és mikrovilág kapcsolata, valamint a determinisztikus világbkép és a kvantumfizika kiszámíthatatlansága közötti kontraszt egy tudományos, fizikai modellként szolgálhat a fenti érvekhez. Hasonló szakadékok találunk az elme és a test kapcsolatában. Ebben a kapcsolatban felmerülő problémákra a 20. század vége fele két gondolkodó, Joseph Levin és David Chalmers mutatott rá.

A magyarázati hézag és a tudat nehéz problémája két egymással összefüggő filozófiai elmélet; mindkettő figyelmeztetésnek tekinthető a jelenlegi tudat-test vitákban. Az első Joseph Levine-től, az utóbbi David Chalmers-től származik, és közel fél évszázaddal előtűnik John Dewey megjegyzései rávilágítanak az elme-test problémájára. Marco Stango (2017) szerint „a dewey-ánus filozófus számára a tudat „nehéz problémája” csak abban az értelemben „fogalmi tény,” hogy filozófiai hiba: az a hiba, hogy nem vesszük észre, hogy a fizikai a közvetlen érzelmképesség epizódjaként létezhet.” (Stango, 2017, 466-490). Ezzel a véleménnyel Stango azt feltételezi, hogy tévedés azt gondolni, hogy az érzelmek és a funkcionális viselkedések nem ugyanazok a fizikai folyamatok. Egyes érvek a probléma eredetére kategóriahibaként hivatkoznak (Pigliucci, 2013). Mások azt sugallják, hogy a tudat a magasabb rendű elméletek szerint reprezentáció, és így funkcionálisan elemezhető, így nem merül fel a tudat nehéz problémája (Carruthers, 2005). A jelenkori filozófiának a fenomenális tudattal kapcsolatos álláspontja erősen ellentmondásos.

Bayne és Chalmers fenomenális állapotokról beszélnek, ahol az állapot olyan, mint valamilyen típusú állapot. Átfogalmazva: ha A olyan, mint valami S, és B olyan, mint valami S, akkor A és B együtt olyan mint valami S. Ez hasonlít Kant megjegyzéséhez, miszerint „[...] ezek [a képzetek] csak azért jelenítenek meg számomra valamit, hogy minden mással együtt egyetlen tudathoz tartoznak, tehát abban legalábbis össze kell, hogy kapcsolódhassanak” (Kant, 2019, A116). A megjegyzés nem közvetlenül a tapasztalatra vonatkozik, hanem azokra a képzetekre, amelyek ahhoz, hogy valamit bemutathassanak nekünk, a megismerés lehetőségének szükséges feltételét szabják meg, hogy tudatában legyünk saját folyamatos identitásunknak. Így a megismerés

⁷ Itt mellékes a másik típusú szinaptikus kapcsolódás, amelyben más típusú sejtek membránokkal érintkezik az idegsejt.

feltételét jelentő tapasztalat a tudat egységén belül lehetséges (Kant itt nem használja a tudat kifejezést, de a megjegyzéseiből kikövetkeztethető), amelyben A és B fenomenológiailag együtt jelenhetnek meg. Ez a magyarázat alátámaszthatja Bayne és Chalmers feltevését a kanti elmélet segítségével. Ezek alapján nemcsak az egyes elmeállapotok egysége védhető, hanem az összes elmeállapot egységének megléte, ahogy Bayne és Chalmers teszik: „Nehéz vagy lehetetlen elképzelni, hogy egy szubjektumnak egyszerre két fenomenális állapota legyen anélkül, hogy mindkét állapotnak ne lenne közös fenomenológiája” (Bayne & Chalmers, 2003, 23). Az egységelméletük szerint a szubjektum tudatos (elme)állapotainak bármely halmaza szükségszerűen egyesített. Ezzel ellentétet képeznek John Searle és Michael Tye féle tudat elméletek. Searle (2000) és Tye (2003) a NEP (No Experiential Parts) nézet védelmezői, akik azt állítják, hogy a tudaton belül csak egyetlen tapasztalat lehetséges, a tudat nem állhat több részből; ennek megfelelően – a polimodális jellege ellenére – egyetlen tapasztalatról beszélhetünk.

Át lehet hidalni két ellentétes tudatnézetet – a *tapasztalat nélküli részek* (No Experiential Parts) és a *tapasztalati részek* (Experiential Parts) nézeteit, ha a tudatot olyan szerkezeti egységként tudunk elfogadni, amelyben bizonyos tapasztalatok lehetővé válnak. A két nézet áthidalására tett kísérletünkben a tapasztalat egysége a tudat szerkezeti egységéből eredhet, és csak **benne** lehetséges. De elfogadhatjuk az egyesített tapasztalathoz tartozó kisebb tapasztalati egységeket is, amelyek a tudat egységében jelennek meg, és ezeket mereológiai viszonyokban gondolhatjuk.

Feltételesen mondjuk, hogy a *nagyobb tudat egységében* (NTE) vannak kisebb tudategységek; ez a feltevés ellentmondásosan fog hangzani a fent elmondottak szerint – miszerint nem ezek a kisebb tudategységek alkotnak egy nagyobb egységet, a tudatot. A tapasztalatban a NTE-n belül kisebb tudategységek keletkezhetnek azzal a feltétellel, hogy nem létezhetnek párhuzamosan létező önálló és független egységek. Még ha ezeket a tudati egységeket egymástól függetlenül és egymáshoz kapcsolódóként kezeljük is, akkor sem fognak egységet alkotni, hanem egy egység halmazba kerülnek bele, nem pedig a nagyobb egységnek a részeként. Az egységes tudat (mint keret) állandó, akárcsak a kanti „appercepció szintetikus egysége.” Egyszerre „veszünk be” mindent. Egy szubjektum számára a tudategységek tartalma minden pillanatban más. Ha (mereológiai) a kisebb tudategységek eredményeznék a NTE-t, akkor minden adott pillanatban különféle NTE-k keletkeznének. Ha ez igaz lenne, akkor nem beszélhetnénk identitásról, és nem beszélhetnénk azonosíthatóságról sem, mert önmagunk számára sem lennénk azonosíthatók, mert nem lennénk önmagunk számára konzisztensek. Nem tudhatnánk mi az önmagunk.

Az EP- és a NEP-nézettel szemben a feltevésünkben az a különbség, hogy az állandó jellegű NTE-n belül a *figyelem* (az elmecelekvések egy további tapasztalati egysége) a kisebb egységek között „szelektál.” A szelekció folyamatos és tudatos. Míg a nem tudatos appercepció érvényben marad, a szelekció a nem tudatos egységek tudatossá válását teszi lehetővé.

Fentebb kijelentettük, hogy a kisebb tudategységek (a tudat szerkezetében szereplő tapasztalati és egyéb elmeegységek) nem alkotják a NTE-t, hanem azon belül léteznek, folyamatos fluktuálásban keletkeznek és megszűnnek. Ebben az érvelésben – hasonlóan a tapasztalat egysége és a kisebb tapasztalati egységek kapcsolatához – a NTE és a kisebb tudategységek közötti kapcsolat mereológiai jellegű lehet. De a mereológiai kapcsolat elfogadásának szükséges előfeltétele az egységet *alkotó* alegységek (részek) állandó jellegű megléte. Hogyan magyarázható

ellentmondásmentesen ez a kapcsolat? Talán a tapasztalat, az elmeállapotok, az elme események és a tudat tartalmának vizsgálatával.

Helyesbítéssel folytatom a fenti érveléseket: Nem a tudat egységei, hanem a tapasztalat egységei alkotnak egy nagyobb tapasztalati egységet. Egy empirikus példa következik, amelyben meghagyom a „tudat” kifejezést és nem használom a „tapasztalat” kifejezést, hogy a fent feltárt és megvitatott ellentétes elméletek terminológiáját megőrizzem:

Magas lázzal fekszem az ágyban. Az ágy nem kényelmes. Forrónak érzem magam, mert forró a testem. Tudom, emlékszem, hogy korábban láz- és fájdalomcsillapítót szedtem. Ezért tudom és számítok arra, hogy a következő pillanatokban bizonyos biológiai változások fognak bekövetkezni. Például arra várok, hogy elkezdjek izzadni. Ugyanakkor az egész testem remeg. Hallom a pulzusomat a párnán keresztül, ami gyorsabb a szokásosnál. Egyszerre több érzéki bevitel is van, a legtöbbről van tudatom, és miközben mindez megtörténik, gondolkodással, következtetéssel más dolgokat is tudatosítok bennem. Például néhány napja megütöttem a nagylábujjam, és ahogy mozgatom a lábam a takaró alatt, a fájdalom felfelé sugárzik. Nem kapcsolom és nem keverem össze ezeket a tapasztalati egységeket; ha szükséges, vagy amikor egyik vagy másik tapasztalat jelentősebbé válik a többinél, át tudom helyezni a figyelmemet. Azt azonban nem mondhatom, hogy a lábaimban időnként fellépő fájdalom mindig valami új, hanem egyetlen tapasztalatnak és annak tudatának ismétlődő változata. Mindvégig gondolkodom; olyan elmefolyamat (gondolkodás) megy végbe, hogy nem csak ezek a tapasztalati egységek jelennek meg a tudatomban kisebb tudategységekként, amelyek véletlenszerűen sorakoznak az időben, hanem az egész komplex (testi és elmebeli) jelenséghalmozatra gondolok, amely (gondolkodás) ezektől független tapasztalás, abban az értelemben, hogy a gondolkodás cselekvése nem érintkezik a betegség és az érzékszervek által okozott tapasztalat egységekkel. A gondolkodás cselekvése, mint tudategység az elmében párhuzamosan helyezkedik el azokkal a tudategységekkel, amelyek forrása fizikai; vagyis a jelenség a világra vonatkozik.

Mind ehhez egy másik elmejelenség társul. Az egész komplex élményt nem (empirikusan) hallható, hanem belül hallott zene kíséri.⁸ Grieg zongoraversenyének egyik-másik része átfut a fejemben, pontosan ugyanabban a tempóban, amelyben a szívem dobog. Vagyis a zenemű olyan részei járnak a fejemben, amelyek pontosan a pulzusom ütemében futnak. Pontosabban, a pulzusommal megegyező tempóban hallom a zenét. De nem akármilyen zenét, csak bizonyos zeneművek azon részeit,

⁸ Vitatható, hogy a zene ebben az értelemben képzeletbeli, és nem valós. Dolgozatomban az elmében hallott (belső hallással hallott) zene valóságát védem. Valóság azt jelenti, hogy a tapasztalat közel áll az empirikusan hallott zenéhez, vagy vele azonos, de a különbség fenomenális természetükben, a kvaléikben van. Számos esetről tudhatunk (amint ezt Oliver Sacks számos klinikai példával tárja fel a *Musicophilia* (2007) című könyvének a *Zenei hallucinációk* fejezetében), amikor a betegek arról panaszkodnak, hogy zenét hallanak, és kétségbeesetten – és hiába – kéri másokat, hogy „kapcsolják ki a zenét.” A valóságban a közelükben nem szól zene. Mindegyik esetben a zenét az elméjükben hallották, de úgy gondolták (és tapasztalták), mintha a külvilágból származna. Ezek nem képzelgések (imagination) voltak, és saját beszámolóik szerint ez nem elképzelt (imagined) zene volt, hanem valóságos. Mindegyik esetben hangfelvételre, rádióra, tévére vagy hasonló külső forrásra hivatkoztak. Voltak köztük profi zenészek és olyanok is, akiknek a zenehallgatáson kívül soha semmi közük nem volt a zenéhez. Néhányan kiskoruktól fogva küzdöttek ezzel a jelenséggel; egyesek később fejlesztették ki ezt a „képességet.” Akár kezelték, akár nem, a panaszok tartós gyógy mód nem volt. Mindenkinél meg kellett tanulnia együtt élni a jelenséggel a maga módján, amint azt magukról tanúsították. Sok zenész rendelkezik ezzel a „képességgel,” és legtöbbször tudja, hogyan kell becsatornázni azt és irányítani.

amelyek a pulzusommal azonos tempóban vannak. Napközben a zenekari próbákon dolgozom a zenekarral, amikor fizikailag hallom a műveket, és amikor nem vagyok zenekarral, szinte folyamatosan a fejemben hallom a művet, ahogy máshol is részletesen leírtam, hogy milyen formában (ismétlések, variációk, permutációk, kombinációk, augmentációk, diminúciók, transzpozíciók stb.).

Tehát három dolog történik egyszerre, mindegyiknek megvan a maga fenomenális jellege: az első (1) a betegség okozta fizikai, biológiai állapotok és azok mentális megfelelői, amelyeknek érzéki hatásai vannak hangulatok, további fájdalmak stb. formájában. Ezeket tudatosként jellemezhetem; tudom, tapasztalom, hogy beteg vagyok és szenvedek. Fájdalmat, kényelmetlenséget érzek, amihez más fizikai, biológiai jelenségek társulnak, mint köhögés, izzadás stb. A második (2) tudatos tapasztalás a zene, amit belül hallok. A kettő között az a különbség, hogy bár nem tudom kontrollálni a betegséget és annak fizikai következményeit, beleértve a fenomenális és élményszerű tulajdonságait, a zene hallást irányítani tudom, de csak részben. Miért részben? Az, hogy zenét hallok a fejemben, nem zárható ki, nem szüntethető meg. Nem tudom irányítani azt, hogy zenét halljak vagy ne halljak. Nem tudom kikapcsolni. De én döntöttem el és választom ki, hogy melyik mű melyik részét, honnan, mennyi ideig, milyen sebességgel, milyen formában halljak. A két nagyobb (de nem teljes) tudati egység – egyrészt a betegségtudat, ami sok kisebb tudati egységből alakul ki, másrészt a zene hallásának és hallgatásának tudata – egy *fenomenális térben* találkozhat. Mégpedig amikor a hallott zenei rész tempója, sebessége, lökötése (pulzálása) megegyezik a pulzusommal, ami a betegség pillanatnyi állapotától függ. Valójában úgy tudom mérni a pulzusomat, hogy „ismerem” az adott (és hallott) zenemű tempóját. Ezt onnan *lehet* tudni, hogy szinte minden nagyobb zenei egységnek (nagyobb művek tételeinek vagy tételek részeinek) van egy metronómszáma, amelyet „ütés per perc” formájában mérnek. Ha tudom a számot, össze tudom hasonlítani a pulzusommal.

Most jön egy harmadik (3) elem, amely a másik két elemet kíséri, és teljes mértékben az én irányításom és akaratom alatt áll. *El tudom dönteni*, hogy gondolkodjak-e minden történésen, legyen az fizikai és elmebeli. Ha viszont úgy döntök, hogy gondolkodom, akkor nemcsak az első két egységnek vagyok tudatában, hanem egy harmadik elemnek is; annak, hogy „gondolkodom.” Ráadásul nemcsak a gondolkodás tudategysége fölött, hanem a három nagyobb tudati egység felett elkezdhetek érvelni ezekről, és van egy negyedik (4) tudati egység, amely mindháromat szubszumálja: mondhatom, hogy „–Most, hajnalban, betegen, nincs erőd felkelni és mindent leírni. De holnap, ha és amikor jobban leszel, le kell ülnöd és írnod ezeket.” A döntés az összes korábbi pszichikai és fenomenális tudategységet az emlékezetbe kényszeríti, és ennek megfelelően egy későbbi időpontban (tudatosan) előhívja azokat. Még nem értem el azt a jövőbeli időt (egy határozatlan pontot a jövőben), és a (jövőbeni) visszaemlékezés még nem történt meg. Mégis, a negyedik tudategység olyan *minőséggel* és *tartalommal* rendelkezik, mintha a jövő már megvalósult volna, ahogyan éppen leírom ezeket a sorokat.

A fenti példában a témánkkal kapcsolatban egyszerre több egyidejű megközelítéssel is találkozhatunk: A tudat (i) sok tapasztalt elemet (egyesített tartalomtudat), (ii) sok tárgy tapasztalatát (egyesített tapasztalati tudat), (iii) hozzáférést önmagunkhoz, mint sok tapasztalat alanyához (önmagam egyesített tudata) fed. Egy negyedik típus, (iv) a fókusz egysége (egyesített figyelem tudata) is érvényes, amely Wilhelm Wundt szerint kiválaszt valamit ezekben a „mezőkben” (Blickfeld-ben), amit Blickpunkt-nak

(nézőpontnak) nevez (Wundt, 1874/189, 67). Annak ellenére, hogy a megközelítése pszichológiai, a filozófiai fenomenális (és talán intencionális) megközelítésünkénél is alkalmazható.

3.

A fentiekben bemutatott elmélet első ránézésre közelebb áll az EP-hez, mint a NEP-hez, például elfogadja a mereológiai kapcsolatot, amit a NEP elutasít. Elméletünk megegyezik az EP-vel, de ki is egészíti azt. Másrészt a kiegészítő elem a NEP által felállított problémát is feloldja. A neurológiai rendellenességek bizonyos típusaiban a tudat egységének EP-nézete sérül. A tapasztalat egysége és a tudat egysége közötti kapcsolat, valamint a mereológiai tudat EP által szorgalmazott érdemei egyes esetekben érvénytelennek tűnnek. A probléma a tudat tartalmából adódik. Ha a szubjektumot az adott pillanatban birtokolt elmeállapotok egyesített tartalmával írjuk le, az egy egységes tudatos tapasztalathoz vezetne, amely mindig más lesz. El kell fogadnunk ennek az érvnek az ellenkezőjét, hogy a diakrón identitáselmélet érvényes maradjon: tehát, a tartalomnak szükségszerűen kapcsolódnia kell az anyagához, a tárgyához, továbbá – esetünkben – a tapasztalathoz. A tárgyakkal (és az anyagnak és a tapasztalatnak) mindig valamilyen viszonyban kell lenniük a szubjektummal; meg kell adódnuk az alany számára, ugyanakkor az alanynak olyannak kell lennie, akinek az „adott” legyen valami. Kant szerint „[...] valamennyi jelenség szükségszerű törvények szerinti egyetemes kapcsolatban áll, *transzcendentális affinitásban* tehát, amelynek az *empirikus* affinitás csak következménye” (Kant, 2019, A113-114). Nem vonatkoztathatjuk el a tartalmat az empirikustól; ez azonban nem kívülről befelé, hanem belülről kifelé igaz; vagyis nem az empirikus diktál és ad tartalmat a szubjektumnak, ezáltal tartalmat adva olyan tapasztalatoknak, amelyek összeadva egyesített tapasztalatot alkotnak, és egyben egy egyesített tudathoz is tartoznak, hanem fordítva: egy egységes nagyobb tudat teszi lehetővé empirikusnak az érvényességét. Röviden intencionális a megközelítésünk, amely alapul veszi a kanti transzcendentális felfogást. Ellenkező esetben egy szubjektumnak bármely adott időpontban véletlenszerű nagyobb tudategysége lenne. James (talán a NEP legkorábbi támogatója) érveink ellenkezőjét állította. Szerinte míg tapasztalatunk összetett, ez az összetettség nem egynél több tapasztalat (vagy érzés) megléte egy mindent átfogó tapasztalatban. Mert „[...] nem keverhetjük össze az érzéseket, mint olyanokat, bár az általunk érzett tárgyakat összekeverhetjük, és *azok* keverékéből új érzéseket kaphatunk.” Amellett érvel, hogy az összetettség nem a tapasztalatok és az ezekből kibontakozó egyesített tapasztalat összetettsége. Ha az ember tapasztalata látszólag összetettebbé válik, az egy tapasztalat tartalmának összetettsége, nem pedig több (különböző tartalmú) tapasztalat összeadódása. „Még [...] két érzésünk sem lehet egyszerre az elménkben” (James, 1890, 157).

James fenti érvelése nem fogadható el, mert empirikusan „tudjuk,” hogy egy adott pillanatban több érzélem, érzés és hangulat együtt jelenhet meg egy elmében. Példaként gondoljunk elmeállapotainkra és elmeeseményeinkre *zenehallgatás közben*. Egyénnel vagy társadalmi helyzetekkel, valamint önmagunkkal szemben csak összetett érzelmeink és érzéseink lehetnek. Ezeket fenomenális egységekként fogadhatjuk el, amelyek alá vannak rendelve egy nem fenomenális egységnek. Ezt a nem fenomenális egységet nevezhetjük tudatnak. Ebben az egységben a mereológiai összefüggések alátámaszthatók a fenti kanti idézet szerint. Ellenkező esetben az élmény tartalmára a következők vonatkoznának: „[...] hisz máskülönben] oly sokszínű

és változatos énem volna, amilyen sokfélék a képzetek, melyeknek tudatában vagyok” (Kant, 2019, B134).

Az eddig elmondottak alapján az egység egy adott pillanatra vonatkozik, de a folyamatosság esetén is érvényben marad, ha elfogadjuk az NTE diakrón jellegét. Tehát a tudat az, amely tapasztalati egységet biztosít. Ha nem a tudat, hanem az öntudat lenne a koordinációs központ, akkor egy ilyen koordinációs központ nem ismerné meg vagy ismerné fel önmagát: ez a nem tudatos öntudat lenne, mert nem lenne lehetősége önmaga megtapasztalására. Ezért azt javasoljuk, hogy a tudat minden kognitív cselekvést kísér, míg az öntudat csupán az elme-cselekvések egyik típusa, a megismerésben pedig az igazi állandó maga a tudat. Egy analógiával élve, a „tudat” felfogása olyan, mint az „Isten” felfogása, vagy egy „felsőbbrendű lény” vagy egy „erő, amely megmagyarázza a megmagyarázhatatlant.” Ez az agyi cselekvések (vagy különösen a gondolkodás) végterméke. Alternatívaként azt is mondhatjuk, hogy olyan, mint a lélek, amely egyben egy felfogás (a gondolat terméke), amely egy (re)prezentáció – kanti fogalmakkal, egy belső képzet – *formáját* öltheti, amely arra szolgál, hogy magyarázatot adjon arra, amit az elme nem tud megmagyarázni önmagának.

Nézzünk egy mindennapi tapasztalati példát: Ha valaki beszél hozzám, és nem veszem észre, mert valami mással vagyok elfoglalva, hol van a tudatom, mihez társítható? Csak ahhoz, amivel foglalkozom, amire épp összpontosítok? Az egyik tapasztalatom tudatos, a másik nem tudatos?

Amikor a hanghullámok a testemhez érnek és a fül jelekké alakítja át őket, amelyek valamilyen módon el kell jussanak az agyamig, és mert valami másra fókuszálok vagy koncentrálok, (mondhatom, hogy nem figyelek oda, vagy olyan elmeállapotban vagyok, hogy ne „vegyem észre” ezeket a hangokat, főleg, ha „mélyen elmerülök” egy gondolatvilágban), ezek az érzetek nem érik el a tudatos szintet, nem találnak helyet a tudat hálózatában? Ilyenkor nem mondhatom, hogy ezek az érzetek a „fül kapuján” kívül várnak, amíg be nem engedem őket; hogy arra várnak, hogy képzetekké, (re)prezentációkká váljanak az elmémben; nem mondhatom, hogy a hangjelenség nem jelenség, nem jelenik meg az elmémben (re)prezentációk formájában, amikor nem tudatosul bennem, vagyis nem veszem észre, hogy megszólal mellettem valami. Mert ha azt mondanám, hogy nem jelent meg, mit mondhatnék a hanghullámokról? Mi történik velük? Mivé váltak, amikor a hallójáratomon keresztül hullámok formájában bejutottak a hallószerveimbe, ahol az előfeldolgozás során jelekké alakultak, és továbbjutottak az agyamba, ahol feltehetően az elmém (re)prezentációkká alakította át őket? Röviden: voltak érzeteim? Ha igen, hova kerültek? Meddig jutottak? Lehet-e ilyenkor egyáltalán (re)prezentációról beszélni? Talán a pszichológia⁹ és részben a biológia adhat választ ezekre a kérdésekre. Vagy egyszerűen azt mondhatjuk, hogy ezeknek az tapasztalatoknak nincs fenomenális tartalma. Lehetséges, hogy ezek a jelek nem jutnak el az agy bizonyos területeire, hanem más területeken „elakadnak,” ami azok tudatlanságához vezet, vagyis a jelek másodlagosnak vagy ehhez hasonlóknak minősülnek, és nem kerülnek be a tudat hálózatába.

Mindent, amit eddig bemutatunk, egy metafizikai térbe kell helyezni, és ha inkább a fizikalista (materialista) megközelítést preferáljuk, akkor az agyba. Mivel a tudatnak

⁹ Freud ezeket tudatelőtti (preconscious) állapotoknak nevezi.

az elmeállapotokkal, elmecelekvésekkel és elmetörténésekkel való állandó kapcsolata és mereológiai viszonya fizikailag nem állapítható meg, nem állíthatjuk azt sem, hogy a tudatnak konstitutív állandó természete van. Így metaforikusan szólva valahol el kell helyezni azt. Ez a tér nem lehet maga a tudat, hanem csak az elme. Ha a kettő ugyanaz lenne, tautológiánk lenne.

Visszatérve a tanulmány címéhez egy nyelvi megközelítést alkalmazok, hogy megállapítsam az elme és a tudat megértésének és jelentésének egy másik különbségét. Azt mondhatjuk, hogy vannak tudatos és nem tudatos cselekvések, valamint tudattalan és tudatalatti, akkor a tudatnak nem lehet ugyanaz a jelentése, mint az elmének. Soha nem mondjuk azt, hogy valami elmés, nem elmés, elmétlen vagy elmealatti. A tudat és az elme szavak gyökként való használata eltérő. Az elme mindig ott van – és létezik –, függetlenül attól, hogy cselekvései tudatosak, tudattalanok vagy tudatalattiak; az elme az, ami állandó. Ezzel szemben a tudat egy elme struktúra, egy forma (egy keret), és nem lehet maga az elme. Ahogy javasoltuk, a tudatot az agy sajátos neurális hálózata hozza létre. A tudat állandóságáról azt mondtuk, hogy a tudat kognitív cselekvések lehetősége és tere. Nem mellékesen érdemes tisztázni, hogy feltehetően a tudatról azért van olyan elképzelésünk, hogy az valami aktív és cselekvő, mert leginkább motor és elme cselekvéseket és elmeállapotokat írunk le tudatosként, amikor azokra összpontosítunk, azokról beszámolunk, általánosan mondván amikor tudatosságunk van azokról. Ezért az „ösztönös,” analógia alapú feltételezésünk, hogy a tudat aktív és cselekvő. Ennek az ellenkezőjét – tehát azt, hogy a tudat egy elmestruktúra, talán egy olyan agyi neuronális hálózat típus, amelyet egyik másik speciális neuronális sejt típus alkot¹⁰ – ha elfogadjuk, ez több elméleti problémára megoldást kínálhat, amelyek közül néhányat fentebb feltártuk.

Feltehetjük a következő kérdést: Ha a tudat egy elmestruktúra, hogyan nevezhetjük az elmecelekvéseket stb., tudatosnak? A válasz az, hogy a megkülönböztetés egyrészt nyelvi, másrészt magában foglalja a hivatkozásokat, és a hivatkozottak világossá válnak, ha a következőt mondjuk: a tudat egy struktúra, egy metafizikai tér; ha valami tudatos, akkor a „tudatos” egy elmecelekvés attribútuma, minősége vagy tulajdonsága. A cselekvéseket elhelyezhetjük struktúrákon belül, ahol ezen cselekvések attribútumai utalhat a struktúrához való viszonyukra, ahol előfordulnak. Ugyanakkor ezeket a tulajdonságokat egy adott helytől vagy szerkezettől függetlenül általánosíthatjuk. Például beszéljünk Németországról. Felfoghatjuk a szót úgy, hogy egy a föld felszínén lévő fizikai és/vagy földrajzi elhelyezkedésre vonatkozik, ideértve e földrajzi terület kapcsolatát más területekkel, amelyek Németországhoz hasonlóan egyedi attribútumokkal, sajátosságokkal, tulajdonságokkal rendelkeznek. Németországot különböző kontextusokba helyezhetjük, történelmi, társadalmi, kulturális, és hasonló. Nos, ha arról beszélünk, hogy valami vagy valaki német, akkor azt a tárgyat, személyt vagy entitást (általában azt, amelyre a fogalom utal) egy fizikai és egy nem fizikai helyre, egy struktúrába helyezzük, ami annak az entitásnak az összetett struktúrája, amit Németország jelöl vagy amire hivatkozik: német irodalom,

¹⁰ Annak ellenére, hogy funkciójuk, felépítésük és más tulajdonságaik alapján három, illetve öt (más szempontból 12) fő neuronális sejt osztályról beszélnek a kutatók, 2023. október 12-13-án egyszerre megjelenített 21 különböző kutatás szerint az emberi agyban a neuronális sejtek típusai 3000 felett vannak. A National Institute of Health-nek (NIH: Nemzeti Egészségügyi Intézet) 2017-ben indult *Brain Research through Advancing Innovative Neurotechnologies (BRAIN) Initiative - Cell Census Network (BICCN)* program keretén belül a kutatások Egysült Államokban és Európában folytatódnak. A kutatásokról a *Science*, *Science Translational Medicine* és *Science Advance* folyóiratokban olvashatunk. <https://doi.org/10.1126/science.adlo913>

német zene, német kutya, német nő, német könyv stb. Nem számít, hogy egyetlen entitást vagy egy entitáscsoportot jelölünk. Mindezek a példák a „német”-et egy tulajdonságként, egy attribútumként használják, amely jelzi a kapcsolatukat valamivel, ami Németországhoz tartozik, függetlenül annak földrajzi, demográfiai vagy fizikai állapotától egy adott pillanatban. Egy német személynek az a tulajdonsága, hogy valamilyen közvetlen vagy közvetett módon kapcsolatban áll Németországgal. Eddig Németországról beszéltünk és nem a „németsegről,” hogy ne tereljük az érveléseinket platonizmus irányába. A tudat mint struktúra olyan események mentális helye, amelyek ahhoz a struktúrához kapcsolódnak, amelyet tudatnak nevezünk.

Ha bizonyos esetekben nem tudatos reakcióink vannak, például amikor az arcunk elpirul, az valamilyen elme-cselekvés eredménye, amelynek értelmi és érzelmi implikációi vannak. Egyelőre mondhatjuk, hogy a pír nem tudatos. Az élmény nem tudatos. Ha azt vesszük észre, hogy pirul az arcunk, az elme-cselekvésből eredő jelenség empirikusan a tudatba kerül. Most a pír egy tudatos tapasztalás tárgya. Hasonlóképpen sok mentális cselekvésnek két típusa lehet. Ezek tapasztalása lehet tudatos és nem tudatos. Tehát kétféleképpen tapasztalhatjuk meg a pírt. Hasonlóképpen az elfeledett dolgok ok nélkül megjelenése az emlékezetben, vagy a múlthoz tartozó emlékek, képek felidézése, más esetekben azok hirtelen felbukkanása, valamint ritka esetekben hangok belső képzetek (emlék hangképek) formájában megjelenése az elmében, kivéve, ha külső vagy belső ravaszhoz kapcsolódnak – más szóval nem tudatos cselekvés eredményeként – azt jelezhetik, hogy az elme nem azonos a tudattal. Az elme nem találja meg az ilyen cselekvések okát. Ezért a szófordulat, hogy „ok nélkül.” Ha az elmének ilyen cselekedeteiben oksági összefüggéseket keresnénk, csak az okozatok tárulnának fel előttünk, az okok pedig rejtve maradnának önmagunk előtt. Ez azokra a tapasztalatokra vonatkozik, ahol a tapasztalás folyamatának egyik vége nem tudatos, míg a másik vége tudatos. Az okság „oki” oldala kívül esik a tudat struktúráján, míg az „okozati” oldala a tudat struktúrájában jelenik meg. Szűkebb értelemben véve az okságot nem kíséri tudat, amennyiben az okság egy elmetulajdonságnak nevezhető (lásd kanti kategóriákat). Mindkettő az egyes elme-cselekvések létrejöttének formája: a tudat egy struktúra, amelyben a tudatos elme-cselekvések és tapasztalások lehetségesek, az okság az elme működésének egyik formája, amely nem egy aktív, cselekvő képességre utal, hanem szintén egy struktúra, amelyben egyes tapasztalások elhelyezkedhetnek. Tágabb értelemben véve az okság vélelme a tapasztalatban nem szükségszerűen tartozik a külvilághoz, miközben ez nem zárja ki az okságnak a külvilági (empirikus) jelenségekkel való lehetséges kapcsolatát. Röviden szólva, a tapasztalatot illetően határozottan kijelenthetjük, hogy mindaz, amit kauzálisnak tekintünk, tér-időbeli kell, hogy legyen. Ha az egyik vagy a másik (tér vagy idő) nem hozható kapcsolatba egy tapasztalattal, akkor azt ki kell zárni minden kauzális értelmezésből.

Konklúzió

Összegzésként mondhatjuk, hogy a tudat nem azonos az elmével, és az elme nem lehet azonos a tudattal. Megpróbáltam bemutatni a kettő közötti fogalmi különbséget, és azt, hogy ezek a fogalmak két különálló elméleti entitásra vonatkoznak, amelyek szorosan kapcsolódnak az elme-test és az elme-agy problémáikhoz. Javasoltuk, hogy a tudat egysége mint szerkezet szükségszerűen az elméhez tartozik. Az NCC- és az agykutatás jövőbeli eredményeinek további vizsgálata az elmét és a tudatot fizikai alapokra helyezheti – és talán el is fogja helyezni. Talán egyszer s mindenkorra

mítosszá válik a tudat lehetetlennek tűnő, a fizikaira való redukálhatósága. Addig is minden új filozófiai ötlet, gondolat, érv és elmélet önmagunk, az emberek és az emberi elme jobb megértését fogja szolgálni, és talán új utakat nyit a jövő kutatói számára.

Irodalom

- Bayne, T., & Chalmers, D. J. (2003). What is the unity of consciousness? In A. Cleeremans (Ed.), *The unity of consciousness: Binding, integration, and dissociation* (pp. 23–58). Oxford: Oxford University Press.
- Brook, A., & Raymont, P. (2021). The unity of consciousness. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2021 Edition).
- Buzsáki, G. (2019). *The Brain from Inside Out*. Oxford: Oxford University Press, Kindle Edition.
- Carruthers, P. (2005). Phenomenal concepts and higher-order experiments. In *Consciousness: Essays from a Higher-Order Perspective* (pp. 1-24). Oxford: Oxford University Press.
- Chalmers, D. J. (2000). What is a neural correlate of consciousness? In T. Metzinger (Ed.), *Neural Correlates of Consciousness: Empirical and Conceptual Questions* (pp. 17-39). Cambridge, MA: MIT Press.
- Dennett, D. C. (1991). *Consciousness Explained*. New York: Little, Brown & Co.
- Dilman, I. (1959). The unconscious. *Mind*, 68(272), 446–473.
- Freud, S. (2000/2007/2010/2011). Some elementary lessons in psycho-analysis. In I. Smith (Ed.), *Freud-Complete Works* (Epub: 5068).
- James, W. (1890). *Principles of Psychology, Vol. 1*. London: Macmillan.
- Kant, I. (2018). *A tiszta ész kritikája* (J. Kis, Trans.). Budapest: Atlantisz.
- Kant, I. (2019). *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Meiner.
- Pigliucci, M. (2013). What hard problem? *Philosophy Now*, 99.
- Rosenthal, D. M. (2003). Unity of consciousness and the self. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 103, 325–352.
- Searle, J. R. (2002). *Consciousness and Language*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Sellars, W. (1956). Empiricism and the philosophy of mind. In H. Feigl & M. Scriven (Eds.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Vol. 1* (pp. 253–329). Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Stango, M. (2017). A Deweyan assessment of three major tendencies in philosophy of consciousness. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 53(3), 466–490.
- Tye, M. (2003). *Consciousness and Persons: Unity and Identity*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wundt, W. M. (1893 [1874]). *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (Band I, II). Leipzig: Engelmann.
- Wundt, W. M. (1893 [1874]). *Grundzüge der physiologischen Psychologie*. In E. B. Titchener (Trans.), *Principles of Physiological Psychology* (2 vols.). London: Allen.